

Eustachijus Tiškevičius: darbai ir kontekstai

Mokslo straipsnių rinkinys

LIETUVOS NACIONALINIS MUZIEJUS

Vilnius, 2014

48600

UDK 908(474.5)(092)
Ti-135

Knygos leidimą rėmė

Lietuvos
mokslo
taryba

Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIT-8-1)

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba (sutarties Nr. LKT/S (5.20)-MVP-8)

Sudarytojai

dr. Žygintas Būčys, dr. Reda Griškaitė

Redakcinė kolegija

dr. Žygintas Būčys, dr. Olga Fishman, dr. Reda Griškaitė,

prof. dr. Aliaksandr Huzhalouski, Birutė Kulnytė,

prof. dr. Arvydas Pacevičius, doc. dr. Saulius Pivoras

Recenzentai

prof. habil. dr. Mykolas Michelbertas

dr. Rimantas Miknys

Redaktorė

Nijolė Deveikienė

Anglų kalbos vertėja

Aušra Simanavičiūtė

Lenkų kalbos redaktorė

Beata Piasecka

Rusų kalbos redaktorė

Larisa Lavrinec

Dailininkas

Arūnas Prelgauskas

I viršelyje:

Eustachijus Tiškevičius. Fot. Robertas Borchardtas. Ryga, XIX a. 7 deš.

LMAVB RSS, SFg.-2273

IV viršelyje:

Eustachijaus Tiškevičiaus vizitinė kortelė. XIX a. vid.

LMAVB RS, f. 31, b. 1460, l. 2r

ISBN 978-609-8039-55-9

© Straipsnių autoriai, 2014

© Lietuvos nacionalinis muziejus, 2014

Eustachijus Tiškevičius ir etnologinio pobūdžio žinios

Lietuviai. Nežinomas dailininkas. Knygos *Opowiadanie o ubiorach, zwyczajach i obyczajach ludu polskiego* („Pasakojimas apie Lenkijos liaudies aprangą, papročius ir įpročius“, Krokuvą, 1863) iliustracija. LNM, IMik 4368

Eustachijaus Tiškevičiaus santykis su etnologija ir etnografija ir jo indėlis į šios srities istoriografiją, taip pat ir lituanistinę, imtas vertinti seniai. Nastazija Keršytė, nagrinėjusi jo domėjimąsi lietuvių etnologija ir etnografija, apibendrindama pabrėžė, kad jis buvo ne etnografas, bet archeologas, savo archeologinių ir istorinių tyrimų paribiuose prigludęs kai kuriuos lietuvių mitologijos ir etnografijos aspektus. Ji teigia, kad jo vadovaujami VLAK ir VSM, pirmenybę teikdami politinei istorijai, savo veikloje nesureikšmino lietuvių mitologijos ir etnografijos tyrimų¹. Zbigniewas Jasiewiczus darbe *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)* („Lenkų etnologijos ir kultūrinės antropologijos pradžia (nuo XVIII a. pabaišos iki 1918 m.)“), aptardamas etnologijos disciplinos institucionalizavimo Lenkijoje pradžią XIX a. pirmojoje pusėje ir viduryje, mokslo draugijų ir etnografijos muziejų steigimą Europoje ir Lenkijoje, reikšmingas sąsajas tarp etnografijos, etnologijos ir muziejinkystės pranašaujantį „antikvarizmą“ arba domėjimąsi senienomis, kurį Georges’as W. Stockingas laikė viena iš antropologijos ištakų, pabrėžė, kad E. Tiškevičiaus Vilniuje įkurtame VSM 1862 m. pirmą kartą atsirado Etnografijos skyrius. Jame buvo saugomi eksponatai, atvežti iš Kronštato, dovanoti muziejui jūrų ekspedicijos aplink pasaulį dalyvių, ir Mykolo Tiškevičiaus (Michał Tyszkiewicz, 1828–1897) senojo Egipto kolekcija, iš viso 406 objektai. Tai buvo neeuropietišku tautų kultūrų eksponatai, tačiau, Z. Jasiewicziaus nuomone, Etnografijos skyriaus įsteigimas muziejuje liudija ypač svarbų faktą – mokslinį dėmesį etnografijai ir kultūrinėms apraiškoms ir jo institucionalizavimą².

Tokie intriguojantys vertinimai paskatino dar kartą pažvelgti į E. Tiškevičiaus domėjimosi ir tyrimo „paribius“ ir juose išblaškytus etnologinių žinių gabalėlius. Šio straipsnio tikslas – nagrinėti tuos E. Tiškevičiaus darbus, kurie pateikia etnologinio ir etnografinio pobūdžio žinias. Siekiama pažinti jų metodikos ir turinio savitumą, istoriografinę vertę, tiriamuosius interesus ir santykį su bendruoju XIX a. moksliniu ir intelektiniu kontekstu. Pagrindinis tyrimo šaltinis yra publikuoti E. Tiškevičiaus veikalai, priskiriami etnologijos ir etnografijos sričiai. Analizuojant tekstus gilinamasi į prieigų ir interesų konceptualizavimą, medžiagos pobūdį ir etnologinius vaizdinius bei jų turinį.

E. Tiškevičius Lietuvos etnologijoje

Lietuvos etnologijos ir etnografijos istorijoje tarp šiai sričiai nusipelnusių žmonių E. Tiškevičiaus nėra. Nemini jo Vacys Milius *Lietuvių etnografijos bruožų* skyriuje „Etnografinių tyrinėjimų apžvalga“³ nei savo darbe *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*⁴. Jis nerašo nė apie VSM ir VLAK bei jos rinkinius. Nėra nurodyta E. Tiškevičiaus darbų V. Miliaus *Lietuvių etnologijos bibliografijoje*⁵ ir jos antroje dalyje *Lietuvių etnologijos bibliografija 1997–2002*⁶. Vis dėlto netiesiogiai šiose bibliografijose galima rasti ne vieną straipsnį, kuriame yra įvertinama E. Tiškevičiaus veikla, VSM reikšmė Lietuvai. Nemini E. Tiškevičiaus ir Pranė Dundulienė savo lietuvių etnografijos istoriografijoje ir rašydama apie etnografiją Vilniaus universitete⁷.

¹ N. Keršytė, Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija, *Kultūrologija*, t. 15: *Asmenybė: menas, istorija, dabartis*, sud. R. Vasinauskaitė, Vilnius, 2007, p. 58–59. Taip pat pgl.: N. Keršytė, Eustachijaus Tiškevičiaus dėmesys lietuvių etnografijai, *Etnografija*, Vilnius, 2007, Nr. 15–16, p. 10–15.

² Z. Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, Poznań: Instytut im. Oskara Kolberga, 2011, p. 143–144.

³ V. Milius, Etnografinių tyrinėjimų apžvalga, *Lietuvių etnografijos bruožai*, sud. A. Vyšniauskaitė, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1964, p. 15–47.

⁴ V. Milius, *Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija (XIX a. antroji pusė – XX a. pirmoji pusė)*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.

⁵ V. Milius, *Lietuvių etnologijos bibliografija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001.

⁶ V. Milius, *Lietuvių etnologijos bibliografija 1997–2002*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005.

⁷ P. Dundulienė, *Lietuvių etnografija*, Vilnius: Mokslas, 1982; P. Dundulienė,

Angelė Vyšniauskaitė veikale *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose* apie jį užsimena tik vieną kartą, apibūdindama vienuolį dominikoną Albertą Vincentą Baginskį (Wojciech Wincenty Kandy Bagiński, 1726–1784) ir jo dienoraštį, kuriame yra etnografinių duomenų iš Žemaitijos. Ji pažymi, kad E. Tiškevičius išleido šį dienoraštį atskira knyga Vilniuje 1854 metais⁸.

E. Tiškevičiaus sąsajos su etnologija neakcentuojamos ir XX a. antrojoje pusėje Lietuvoje ir Lenkijoje leistose enciklopedijose. *Tarybų Lietuvos enciklopedijoje*⁹, kaip ir *Lietuviškojoje tarybinėje enciklopedijoje*¹⁰, jis pristatomas kaip archeologas ir muziejininkas, nusipelnęs archeologijai. Bostone leistoje *Lietuvių enciklopedijoje* archeologas Jonas Puzinas savo ilgoame straipsnyje E. Tiškevičių vadina Lietuvos priešistorės tyrėju, apibūdina jo indėlį į archeologiją ir sudarant muziejinius rinkinius¹¹. Lenkiškoje *Wielka encyklopedia powszechna* („Didžioji visuotinė enciklopedija“) trumpai rašoma, kad jis yra Baltarusijos priešistorės tyrėjas, VSM ir VLAK įkūrėjas, ir išvardijami jo svarbiausi darbai¹². Tačiau bene įdomiausia yra tai, kad XIX amžiuje, E. Tiškevičiaus gyvenamuoju laikotarpiu, Varšuvoje leistoje enciklopedijoje *Encyklopedyja powszechna* („Visuotinė enciklopedija“), priešingai nei vėliau, yra atkreipiamas dėmesys į liaudies gyvenamos ir tautosakos tyrimus, kurie minimi šalia domėjimosi istorija, archeologija ir senienomis:

Tiškevičius (Eustachijus, grafas) – šiuolaikinis istorijos tyrėjas ir žymus archeologas. [...] Kasinėjo pilkapius ir kapinytus, rinko juose rastus radinius, tyrė piliakalnius, pilių ir senųjų statinių griuvėsius. Šalia to skyrė dėmesio liaudies tyrimams, rinko jos dainas, legendas, papročius ir apeigas vakarinėse gubernijose [Obok tego nie spuścił z uwagi badania ludu, zbierał jego pieśni, podania, zwyczaje i obrzędy w zachodnich guberniach]. [...] Renkant praeitich paminklų jam kilo mintis įkurti senovės muziejų¹³.

⁸ *Lietuvių etnologija*, Vilnius: Mokslo, 1991; P. Dundulienė, *Etnografijos mokslas Vilniaus universitete*, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1978.

⁹ A. Vyšniauskaitė, *Lietuviai IX a. – XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 112.

¹⁰ *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, t. 4, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1983, p. 321.

¹¹ *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, t. 11, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1988, p. 325.

¹² *Lietuvių enciklopedija*, t. 31, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1964, p. 237–238.

¹³ *Wielka encyklopedia powszechna*, t. 11, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1968, p. 759.

¹⁴ *Encyklopedyja powszechna*, Warszawa: nakład, druk i własność S. Orgelbranda, Księgarza i Typografa, 1867, t. 25, p. 864–865.

Plačiau E. Tiškevičiaus veikla ir darbai Lietuvoje apibūdinami ir atkūrus nepriklausomybę pradėtoje leisti *Visuotinėje lietuvių enciklopedijoje*¹⁴. Jis pristatomas kaip istorikas, archeologas, kolekcininkas, parašęs archeologijos, etnografijos, numizmatikos, regioninės istorijos darbų. Tarp veikalų, klasifikuotų pagal kryptis, enciklopedijos straipsnyje atsiranda ir darbai, priskirti etnografijai. Tai *Listy o Szwecji* („Pasakojimai apie Švediją“)¹⁵ ir *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“)¹⁶.

Pirmą kartą Lietuvoje išsamiai E. Tiškevičiaus etnologinę ir etnografinę veiklą įvertino Lietuvos muziejus tyrinėjusi N. Keršytė 2007 m. straipsnyje „Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija“¹⁷. Autorė nagrinėjo jo surinktą etnologinę faktografinę medžiagą: mitologijos, folkloro duomenis, švenčių ir laidojimo papročius, mirusiųjų paminėjimą (*Dziady*), aptarė lietuvių ir rusėnų etnografijos aprašymą 1847 m. išleistoje monografijoje apie Barysavo apskritį ir nedideliame veikalė, skirtame Biržų istorijai. Tačiau etnografija, autorės nuomone, nebuvo E. Tiškevičiaus tyrimų tikslas, ji tik papildo jo istorinius, archeologinius ir kraštotyrinius interesus. Ypač svarbu tai, kad N. Keršytė atkreipė dėmesį į E. Tiškevičiaus teorinį etnologinių duomenų konceptualizavimą ir lyginamuosius aspektus. Kitame tais pačiais metais paskelbtame straipsnyje žurnale *Etnografija* tyrėja etnografiniu aspektu gilina į E. Tiškevičiaus veikalą *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi* („Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir ordinacijos praeitį“)¹⁸ ir aptaria visas tuo požiūriu svarbias pozicijas: lietuvių išvaizdos ir būdo bruožų, dainų ir muzikos instrumentų, būsto, aprangos aprašymus, objektų įvardijimą lietuvių kalba, publikuoja čia esančias dvi etnografines – kanklių ir nuometo – iliustracijas¹⁹. Taip pat pateikia E. Tiškevičiaus informaciją apie Astravo dvare buvusią lietuvių liaudies muzikos instrumentų kolekciją, 1867 m. išvežtą

¹⁴ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 23, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013, p. 799–800.

¹⁵ E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecji*, t. 1–2, Wilno: druk Józefa Zawadzkiego, 1846.

¹⁶ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, [ser. 1], Warszawa: Skład Główny w Księgarni Michała Glücksberga, 1865.

¹⁷ N. Keršytė, Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija, p. 46–60.

¹⁸ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, St.-Petersburg, czcionkami A. H. Kirkora, 1869. Taip pat žr. E. Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, iš lenkų kalbos vertė A. Baublys, Šiauliai: Saulės delta, 1998.

¹⁹ N. Keršytė, Eustachijaus Tiškevičiaus dėmesys lietuvių etnografijai, *Etnografija*, Vilnius, 2007, Nr. 15–16, p. 10–15.

Valstiečiai. Nežinomas dailininkas. E. Tiškevičiaus knygos *Obrazy domowego pożycia na Litwie* („Vaizdai iš namykščio gyvenimo Lietuvoje“, Varšuva, 1865, p. 88–89) iliustracija. LMAVB, sign. 5273062

į Pirmąją Rusijos imperijos tautų etnografinę parodą Maskvoje²⁰. E. Tiškevičiaus domėjimasi etnologija autorė sieja su to meto intelektine aplinka ir asmenybėmis: Teodoru Narbutu (Teodor Narbutt, 1784–1864), Liudviku Adomu Jucevičiumi (Ludwik Adam Jucewicz, 1813–1846), Juozapu Ignacijumi Kraševskiu (Józef Ignacy Kraszewski, 1812–1887) ir kitais, kurie į tautos istoriją ir kultūrinę, etnologinę jos apybraižas žvelgė vadovaudamiesi, šiandien pasakytume, metodologinio holizmo principu.

Kiek vėliau E. Tiškevičiaus etnografinę veiklą prisimenama muziejiniame leidinyje, skirtame Rusijos etnografijos muziejaus ir Lietuvos nacionalinio muziejaus parodai „Senoji Lietuva“, vykusiai 2009 metais²¹. Jo biografija ir veiklos aprašymu pradedamas skyrius „Rinkėjai ir tyrinėtojai“. Šio straipsnio autorė Rusijos etnografijos muziejaus darbuotoja Olga Fišman E. Tiškevičių pristato pirmiausia kaip kolekcininką, iš rašytinių darbų išskiria jo veikalą apie Barysavo apskritį.

E. Tiškevičiaus indėlis į etnologiją apibūdinamas ir Elvydos Lazauskaitės straipsnyje 2011 m. Vidos Savoniakaitės sudarytos *Lietuvos etnologijos ir*

²⁰ Ten pat, p. 12.

²¹ O. F. [O. Fišman], Eustachijus Tiškevičius, *Senoji Lietuva*, Vilnius–Sankt Peterburgas: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009, p. 119–120.

antropologijos enciklopedijos „Biografijų“ skyriuje greta etnologams geriau žinomo jo brolio Konstantino Tiškevičiaus (Konstanty Tyszkiewicz, 1806–1868)²². Teigiama, kad jis yra knygų ir straipsnių apie archeologiją ir etnografiją leidėjas ir autorius, šalia archeologinės veiklos ir kolekcionavimo tyres ir aprašęs liaudies buitines savitumus, baltarusių, lietuvių ir lenkų kaimiečių gyvenimą. E. Tiškevičiaus veikalas apie Barysavo apskritį laikomas klasikine monografija apie istoriją ir etnografiją.

Randantis vis daugiau žinių apie E. Tiškevičių ir jo domėjimasi etnologinio pobūdžio medžiaga, randasi ir daugiau klausimų. Tai skatina siekti pažinti jo veiklą ir pažiūras, interesus ir konceptualias prielaidas, glūdinčias konkrečiuose darbuose ir bendrame XIX a. Vilniaus, Lietuvos ir Lenkijos mokslinių interesų kontekste. Šiame straipsnyje stengiamasi prie to priartėti.

Gyvenimo būdo aprašymas kaip „rašytinė fotografija“

Visuotinės lietuvių enciklopedijos etnografiniais laikomi veikalai *Listy o Szwecji* ir *Obrazy domowego pożycia na Litwie* šiandienos žvilgsniu vargu ar būtų priskiriami prie etnografinių darbų. Jie yra kitokio pobūdžio nei tie, kurie įprastai laikomi etnografiniais ir kuriuose apibūdinami kultūriniai reiškiniai dėstymo eigą ir struktūrą grindžiant konceptualiomis tų reiškinų klasifikacijomis. 1865 m. išleistą veikalą *Obrazy domowego pożycia na Litwie* sudaro keturi pasakojimai: *Pan Choroszcza* („Ponas Chorošča“), *Druga żona* („Antroji žmona“), *Fryderyk Bachström* („Fryderykas Bachstriomas“) ir *Horodyszczce* („Horodiščė“)²³. Kaip rašo *Encyklopedyja powszechna*, *Pan Choroszcza* yra vaizdelis iš praeities (*obrazek z przeszłości*), publikuotas 1842 m., *Druga żona* yra novelė (*powiastka*), spausdinta 1844 m., *Fryderyk Bachström* yra pasakojimas (*opowiadanie*), išleistas 1863 metais. Veikale reprodukuoti ir keturi medžio raižiniai, vaizduojantys to laikotarpio žmones – elgetą, valstiečius, vienuolius ir smuklininką²⁴. Nors jie be pavadinimų ir tarsi nesusieti su tekstais, suteikia veikalui etnografinio ir faktografinio darbo įspūdį.

Iš pirmo žvilgsnio šie keturi pasakojimai primena literatūros kūrinius. Tokiais juos laiko ir daugelis

²² E. Lazauskaitė, Tiškevičius Eustachijus, *Lietuvos etnologijos ir antropologijos enciklopedija*, sud. V. Savoniakaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 464–465.

²³ E. T. [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, p. 181.

²⁴ *Encyklopedyja powszechna*, p. 865.

tyrėjų, pažymėdami, kad E. Tiškevičius yra parašęs apybraižų ir apysakų. Tačiau *Obrazy domowego położenia na Litwie* pratarinėje skaitytojams autorius paaikškina, kaip tuos pasakojimus reikia skaityti ir suprasti²⁵. E. Tiškevičius teigia, kad nuo seno domėjėsis papročiais ir krašto gyventojų gyvenimo būdu, mėgęs „užrašinėti būdingiausius faktus“ (*notować charakterystyczniesze fakty*)²⁶. Tie aprašymai, kaip pabrėžia, neturi jokios intrigos, bet susideda iš įvairių vaizdų sankaupos ir yra tarsi piešiniai, konkrečiai ar apibendrintai pristatantys Lietuvos gyventojus ir kraštą. Jie yra kaip iš natūros ir tiksliai fiksuojama „rašytinė fotografija“ (*rodzaj piśmiennej fotografii*)²⁷. Toks gyvenimo būdo aprašymo – tai, kas ir yra etnografija – pavadinimas būdingiausių faktų fiksavimu ir *rašytine fotografija* autoriui kursyvu pabrėžiant tuos du aspektus yra esminis dalykas. Tai metodologinis principas ir raktas, kurį E. Tiškevičius savo pratarinėje įteikia skaitytojui. Šitai supratęs ima ryškėti kitokie pasakojimų kontūrai ir intencijos. Atsiskleidžia autoriaus etnografinis dėmesys detalėms ir santykiams, toms kultūrinėms ir socialinėms struktūroms, būdingoms konkrečiai vietai, jos žmonėms ir laikmečiui, kurios stereotipiškai įprasmina bendruosius Lietuvos ir jos gyventojų gyvenimosios bruožus ir situacijas:

Neramiai ir besiginčijant buvo praleistas vakaras rūmuose, kai kaime pavargę nuo visą dieną trukusio karščio valstiečiai grįžo iš laukų. Moterys dainuodamos skubėjo gatve, pagyvindamos gražią prigimtį ir suteikdamos naujo patrauklumo kaimiškiems darbams, su kuriais poezija taip noriai jungiasi [*Kobiety śpiewając przebiegały ulicę, ozywając pięknie przyrodzenie i nowego dodając uroku wiejskim zatrudnieniom, z którymi poezja tak się ochoczo łączy*]. Prie vartų mergaitės laukė bandos, maurojančios ir rimtai pareinančios iš žydinčių lankų. Berniukai su pintinėlėmis ant pečių grįžo iš grybų ir uogų, liūdnamai grodami žilvičio dūdelėmis. Šeiminkės sukosi apie namus ir mažus vaikus, kurių tyros širdys buvo pilnos neapsakomo džiaugsmo. Taip buvo skurdžioje, bet švarioje Martynienės troboje, kur švara ir tvarka buvo sektina. Kiemas iš vakaro iššluotas prieš šventę (buvo šeštadienis) ir pabarstytas geltonu smėliu, už vartų sudėtos beržinės, žiemai paruoštos malkos, prie vartų sargyboje gulėjo ištikimas šuo, svirnas pilnas ir kluonas netuščias, savo laimę ir pasiturėjimą tik darbu pasiekus²⁸.

Taigi pasakojimas, kuris, atrodo, yra literatūrinis ir poetiškas gyvenimo istorijų ir vaizdų aprašymas,

²⁵ Ten pat, p. 1–2.

²⁶ Ten pat, p. 1.

²⁷ Ten pat, p. 2.

²⁸ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego położenia na Litwie: Druga żona*, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1844, p. 81–82.

tarsi apysaka su siužetinėmis linijomis, veikėjais, dialogais, iš tiesų yra būdas perteikti būdingus gyvenimo epizodus (šiandien pasakytume, empirinę medžiagą), skiriant dėmesį santykiams ir smulkmenose glūdinčioms kasdienybės dalykams, kur kiekvienas žodis ar frazė teikia etnografinę informaciją. Tai ir yra ta E. Tiškevičiaus vadinama „rašytinė fotografija“, tikrosios fotografijos, jo laikais naujo ir techniškai produktyvaus dalyko, analogas ar metafora ir būdas tiksliai fiksuoti konkrečius ir tikroviškus gyvenimo vaizdus, įamžinamus kaip bendrinės, tipiškos ir būdingos prasminės struktūros, atviros palyginimui su kitų tautų tapačiais vaizdiniais ar faktais ir tuo pat metu materialios kaip piešti ar fotografuoti vaizdai. Nepaisant to, kad autorius šiuos smulkius buitines vaizdus sujungia į siužetinį pasakojimą, jie išreiškia gyvenimo situacijas, tuo metu aktualias, tikroviškas ir teminiu požiūriu skirtingas, kupinas jas kuriančių daiktų, žmonių, santykių ir smulkmenų, pasikartojančių kiekvieną kartą toms situacijoms kartojantis. Tai yra tie „būdingiausi faktai“, ką ne kartą pabrėžia E. Tiškevičius:

Milžiniškas virtuvinio kamino ugniakuras apšvietė didžiulį ofcinos kambarį, kuriame bruzdėjo marga žmonių minia. Tarnai bėgiojo tarsi nuplikyti ir kiekvienas šaukė, kad atvažiavo svečiai. Šone – angliška viryklė, kur buvo gaminama vakarienė ponams. Ten balanos šviesoje senasis Motiejus į pusdubėnį dėjo kotletus užpildamas juos avičių padažu. Grindų nėra, visur nešvaru ir aprūkė. Ant ilgo stalo išdėliota mėsa ir žuvis, po stalu narvuose kudakuoja vištos ir burbuliuoja kalakutai. Ant stalo krašto stovi sidabrinė sriubos vaza – tuoj neš į stalą. Virėjas šaukia ant savo parankinių, liokajai rėkia ant virėjo, ekonomė pykstasi su raktininku, o medžioklis maitina skalikus ir kurtus. Visi vienu balsu arba staugia, arba niurzga. Prie židinio šildydami visi verkia keli našlaičiai. Čia kambarinė atbėga laidynės. Iš jos šaiposi iššipuošęs bufetininkas – garsiai, sėdėdamas ant suolo ir mosikuodamas kojomis. Prie durų knarkia pasiuntinys – atnešė žinią, kad vilkų varytynės bus penktadienį. Iki pietų turi grįžti namo. Sargas atnešė ryšulį malkų ir su trenksmu numetė ant žemės. Gretimame kambarielyje girdėti atvykusių žmonių juokas ir balsai. Visa tai darė tokią keistą harmoniją ir taip prieštaravo virtuvės tvarkai, kad nieko ten negalėjau išklausinėti, ir išeidamas pagalvojau sau, kad jeigu toje lietuviškoje virtuvėje būtų įdarbintas virėjas vokiečių, tai jau kitą dieną išsikraustytų iš proto [*a odchodząc pomyślałem sobie, gdyby do tej litewskiej kuchni przyjął Niemca kucharza, zwariowałby nazajutrz*]²⁹.

Tiršti ir išplėstiniai buitines ir gyvenimo vaizdų aprašymai, kur klasifikacinį krūvį turi vos ne kiekvienas žodis ar situacija, primena kito to paties laikotarpio

²⁹ [E. Tyszkiewicz], *Obrazy domowego położenia na Litwie: Pan Choroszcza*, Wilno, drukiem Józefa Zawadzkiego, 1842, p. 14.

etnografinės medžiagos rinkėjo Eduardo Gizevijaus (Eduard Karol Samuel Gisevius, 1798–1880), vieno iš Lietuvos literatūros draugijos Tilžėje įkūrėjo, etnografinius pasakojimus³⁰. V. Milius juos vadina beletrizuotais liaudies buitines vaizdais ir beletrizuota autobiografija, tačiau vertina juose pateikiamas etnografines žinias³¹. Kita vertus, E. Tiškevičiaus gyvenimo vaizdus galima būtų palyginti ir su gerokai vėliau – 1927 m. rašytais ir 1931 m. publikuotais – agronomo Mikalojaus Katkaus (1852–1943) atsiminimais apie savo gimtąjį Ažytėnų kaimą Krakų apylinkėse ir jo žmonių gyvenimą³². Etnologai juos laiko vienais geriausių etnografinio kaimo gyvenimo aprašymų. Vis dėlto tarp M. Katkaus pasakojimo ir E. Tiškevičiaus lietuviškų namų buitines vaizdų yra konceptualių istoriografinių skirtumų. Kitaip nei M. Katkaus aprašyme, susitelkusiame į valstietišką kaimo kasdienybę, E. Tiškevičiaus pasakojimuose išskylančios vaizdai socialiniu ir kultūriniu požiūriu yra gerokai platesni, kaip Vladislavo Sirokoslės eilėraštyje, esančiame knygos *Obrazy domowego położenia na Litwie* epigrafe, „[...] arba lietuviška trobelė, / arba kaimo bažnytėlė, arba lietuviškas dvarelis ([...] *lub litewska chatka, lub kościółek wioskowy, lub dworek litewski*)“³³. Tai etnografiniai, istoriniai, socialiniai įvairių Lietuvos gyventojų sluoksnių kaimo, miesto ar Vilniaus kasdienybės ir gyvenimosios vaizdai, aprašyti ir parodyti kreipiant dėmesį į detales. Lietuva čia suvokiama ne tik etnine, bet pirmiausia istorine Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės prasme³⁴. Tokia etnologinės ir kultūrinės medžiagos konceptualizavimo kryptis, apimanti visus visuomenės sluoksnius, yra būdinga XIX a. antrosios pusės lenkų ir lenkiškai rašančiųjų istoriografijai³⁵ ir yra skirtinga nuo lietuviškosios krypties, į pirmą vietą kėlusios kaimo papročius ir valstietiją kaip kultūrinio savitumo nešėją

³⁰ E. Gizevijus, Mano gyvenimas, *Lietuviniškai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devyniolikame amžiuje*, sud. V. Milius, Vilnius: Vaga, 1970, p. 11–105.

³¹ V. Milius, Pratarinė, *Lietuviniškai: apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devyniolikame amžiuje*, p. 8.

³² M. Katkus, *Balanos gaidynė*, Vilnius: Vaga, 1989.

³³ E. T. [E. Tyszkiewicz], Do czytelnika, *Obrazy domowego położenia na Litwie*, p. [1].

³⁴ N. Keršytė, Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija, p. 53–55.

³⁵ Keely Stauber-Halsted teigia, kad valstietiškoji kultūra buvo romantinis Lenkijos transformacijos iš pilietinės į kultūrinę tautą projektas. Tačiau XIX a. antroje pusėje jis keitėsi atsivėlgiant į visų Lenkijos visuomenės sluoksnių kultūrinę indėlį. Šią kryptį reprezentavo žurnalas *Wisła* („Vysla“). Žr. K. Stauber-Halsted, *The Nation in the Village: the Genesis of Peasant National Identity in Austrian Poland 1848–1914*, Ithaca and London: Cornell University Press, 2001.

UBIORY LUDŲ SZWEDZKIEGO.

Švedų liaudies apranga. Nežinomas dailininkas. E. Tiškevičiaus knygos *Listy o Szwecji* („Pasakojimai apie Švediją“, t. 2, Vilnius, 1846, p. 36–37) iliustracija. LNM, sign. 908

(beje, pastarosios krypties ištakos radosi XIX a. pradžioje intelektualinėje Vilniaus universiteto aplinkoje). Nepaisant šių konceptualių skirtumų, etninės tapatybės klausimai ir kultūriniai skirtumai abiejose kryptyse yra tiksliai apibrėžiami ir įvardijami.

Visiškai kitoks yra E. Tiškevičiaus veikalas *Listy o Szwecji*. Tai kelionės į Švediją ir Daniją aprašymas, pavadintas „Pasakojimais apie Švediją“. E. Tiškevičius teigia, kad keliolika metų trukę jo krašto seniųjų tyrimai paskatino norą geriau pažinti senuosius skandinaviskus paminklus ir jų įtaką Baltijos ir iš dalies slavų kraštams. Kita vertus, norėta ir geriau pažinti Švedijos istoriją. Tad pasakojime bene daugiausia vietos skiriama politinei istorijai, istoriniam Švedijos ir jos senųjų paminklų, dokumentų, istorinių asmenybių ir ryšių su Lenkija ir Lietuva, archeologinių radinių, muziejų ir jų eksponatų apibūdinimui, detaliam išvardijimui. Tarp jų yra įterpta keletas tokiems kelionių pasakojimams būdingų kasdienio gyvenimo

epizodų ir pastebėjimų, taip pat skandinavų mitologijos, tikėjimų, papročių, pavyzdžiui, Kupolės šventės, aptarimų. Yra ir viena etnografams vertin- ga iliustracija, pavadinta „Švedų liaudies apranga (Ubiór ludu szwedzkiego)“³⁶, vaizduojanti vyrą ir mo- terį švediškais drabužiais, tuo tarpu kitos iliustraci- jos yra skirtos istoriniams objektams. Etnografiniams ar etnologiniams šio veikalo epizodams būdinga tai, kad E. Tiškevičius išryškina reiškinių esmę, savitu- mus ir dažnai lygindamas pasitelkia duomenis iš Lie- tuvos. Žanro požiūriu E. Tiškevičiaus *Listy o Szwecji* priskirtini kelionių aprašymams, nuo Apšvietos laikų paplitusiai formai perteikti žinias ir taip tarsi iš ša- lies vertinti savą ir kitą visuomenę ir politiką³⁷. XIX a. viešojo erdvė, laikraščiai ir žurnalai yra pateikę jų gau- siai ir įvairių, o klasikinis epistolinio kelionių žanro pavyzdys yra Charles'io de Montesquieu (1689–1755) *Persų laišakai*, padarę didelę įtaką ano meto ir šiandie- nos intelektualiniams kontekstams.

XIX a. kraštotyros ir etnografijos veiklas Lenkijo- je nagrinėjęs Zbigniewas Libera teigia, kad kelionės tuo metu buvo vienas iš krašto ir žmonių pažinimo būdų³⁸. Jų būta įvairių – po savus ir svetimus kraš- tus, turint tikslą susipažinti su ypatingomis vietomis, ieškant keistų ir svetimų dalykų, sociologinių, etno- grafinių įspūdžių, neįprastų veidų, originalių tipažų, spalvingų kultūrinių vietų. Buvo keliaujama gamtos, istorijos ar krašto pažinimo tikslais. XIX a. yra kelio- nių ir jų aprašymų amžius, jis turi savus teminius ir stiliumo kontūrus, kuriuos valdo to meto literatūri- nės ir kultūrinės mados³⁹. Anot Z. Liberos, kelionių ir gyvenimo vaizdų aprašymai, „apysakos liaudžiai“ (*powiastki dla ludu*), „vaizdai iš gyvenimo ir natūros“ (*obrazy z życia i natury*) turi savitą struktūrą ir bruo- žus, kartais yra pilni pakartojimų, pamėgdžiojimų, kompiliacijų. Dažnai jie yra vienu metu ir literatū- riniai kūriniai, ir moksliniai šaltiniai, ir apibendrin- ti pastebėjimai. Jų krašto ir jo žmonių pažinimo ir vaizdavimo tradicijas formavo, viena vertus, į litera- tūrą ateinantis realizmas ir, kita vertus, pozityvizmas

³⁶ E. Tyszkiewicz, *Listy o Szwecji*, t. 2, p. 36–37.

³⁷ J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society*, Cambridge MA: Massa- chusetts Institute of Technology, 1991, p. 159–180; R. Launay, Introduction, *Foundations of Anthropological Theory: From Classical Antiquity to Early Modern Europe*, sud. R. Launay, Malden, Oxford, Chichester: Wiley-Blackwell, 2010, p. 19.

³⁸ Z. Libera, *Lud ludoznawców: kilka rysów do opisanía fizjognomii i postaci ludu naszego, czyli etnograficzna wycieczka po XIX wieku, Etnologia polska między ludoznawstwem a antropologią*, red. A. Posern- Zieliński, Poznań: Wydawnictwo „Drawa”, 1995.

³⁹ Ten pat, p. 137–139.

moksle. Faktografiškumas, objektyvumas, pasako- tojo distancija vaizduojamojo pasaulio atžvilgiu yra tų aprašymų moksliskumo kriterijai. Dokumentinės prozos, apysakų „tikroviškumui“ pagrįsti jų pavadi- nimuose vartojami žodžiai „škiecas“ (*szkiec*), „vaizdas“ (*obraz*), „štrichas“ (*rys*), liudijantys, kad veikalas kaip paveikslas yra „nurašytas iš natūros ar gyvenimo“ ir yra tarsi „dagerotipas“ ar „fotografija“, paremta gyve- nimo stebėjimu⁴⁰. Z. Libera, akcentuodamas XIX a. antroje pusėje buvusį glaudų ryšį tarp literatūros ir mokslo, teigia, kad literatūra užėmė ar siekė užimti antropologinių tekstų vietą, kurių autorius tuo pat metu buvo rašytojas, antropologas, filosofas, socio- logas ir istorikas, lygiai taip pat kaip kraštotyra ir etnografija buvo kupina estetinių patirčių ir charak- teristikų⁴¹. Nagrinėjant E. Tiškevičiaus aprašymus *Obrazy domowego pożycia na Litwie* ir *Listy o Szwecji* svarbu visa tai įvertinti.

Regioninė istorija ir etnologinis diskursas

Kiti du E. Tiškevičiaus leidiniai *Opisanie powiatu borysowskiego pod względem statystycznym, geogno- stycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczajach, spiewach, przysłowiaich i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t. d.*⁴² („Barysavo apskrities aprašymas statistiniu, geologiniu, istoriniu, ūkiniu, pramoniniu-prekybiniu ir medicininu požiūriu, pridedant žinias apie liaudies papročius, dainas, pa- tarles ir drabužius, taip pat apie užkeikimus ir prie- tarus ir t. t.“) ir *Birże. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, anot *Visuotinės lietuvių enciklo- pedijos*, yra priskirtini regioninei istorijai. Jų abiejų esmė – visuminis konkrečios vietos ir jos gyventojų aprašymas, grindžiamas daugiau ar mažiau išplėtotu metodologinio holizmo principu. Vis dėlto jie skiria- si empirinės medžiagos apimtimi, temine aprėptimi ir aprašymo išsamumu. Veikalas *Opisanie powiatu borysowskiego* dažnai vadinamas Barysavo apskri- čiai skirta monografija. Tai išsamus ir visapusiškas darbas, jį galima būtų priskirti ir prie etnografinio pobūdžio lokalinių monografijų. Z. Jasiewiczus, ap- tardamas Lenkijos etnologijos ir etnografijos for- mavimąsi ir raidą XIX a., E. Tiškevičiaus *Opisanie*

⁴⁰ Ten pat, p. 140–142.

⁴¹ Ten pat, p. 143.

⁴² [E. Tyszkiewicz, K. Tyszkiewicz etc.], *Opisanie powiatu borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodar- czym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczajach, spiewach, przysłowiaich i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t. d.*, Wilno: Drukarnia A. Marcinowskiego, 1847.

powiatu borysowskiego priskiria prie darbų, doku- mentuojančių lokalią liaudies kultūrą platesne nei liaudies literatūra (arba tautosaka – A. Č.) apimtimi ir prasme. Šalia šio darbo tyrėjas pamini 1842 m. žur- nale *Biblioteka Warszawska* („Varšuvos biblioteka“) išspausdintą Józefo Lipińskiego (1816–1864) straipsnį „Porządek obrzędu weselnego w Wielkim Księstwie Poznańskim“ („Vestuvių apeigų tvarka Poznanės di- džiojoje kunigaikštystėje“), 1848 m. Vilniuje žurnale *Athenaeum* paskelbtą Juozapo Jaroševičiaus (Józef Ja- roszewicz, 1793–1860) studiją „Materiały do statysty- ki i etnografii gubernii grodzieńskiej: powiat bielski“ („Medžiaga Gardino gubernijos statistikai ir etnogra- fijai. Bielsko apskritis“) ir kt.⁴³

Veikale *Opisanie powiatu borysowskiego* vieta ir žmonių gyvenimo aprašoma plačiai ir kompleksiš- kai, pasitelkiant statistinius duomenis apie apskritį, gyventojus, dvarų valdas su valstiečiais, jurisdikciją ir administracinę tvarką, plačias istorines žinias, pažy- mint reikšmingus įvykius ir aspektus, esamą Barysa- vo padėtį, valstiečius, miestelius, religines konfesijas, geologinius duomenis, ūkį ir žemdirbystę, gyvuli- ninkystę, bitininkystę, miškininkystę, matus ir sai- kus, liaudiškas gydymo praktikas, žymius tos vietos mokslo žmones, liaudies papročius, šventes, burtus ir prietarus, įvairaus pobūdžio patarles ir priežodžius. Pažymėtina, kad liaudiškos praktikos čia fiksuojamos etnografiškai – pateikiant jas kaip stebėjimo rezul- tatus ir klasifikuojant pagal gyvenimo sritis, pa- brėžiant atstumą tarp tiriamųjų ir tyrėjo, esminius dalykus įvardijant vietine baltarusių tarme. Pavyz- džiui, žemdirbystę aprašoma aptariant jos sistemas, įrankius ir jų savitumą, kultūras (pateikiant vietinius ir lotyniškus pavadinimus), laukus, darbus ir jų eigą, produktų saugojimo būdus. Ji suvokiama kaip pragy- venimo būdas ir pabrėžiama, kad žemdirbyste užsiė- mē ne tik valstiečiai, bet įvairūs socialiniai sluoksniai, taip pat bajorai ir kai kurie žydai. Paskutinis *Opisanie powiatu borysowskiego* skyrius „Ślady Słowiańszczy- ny“ („Slaviškumo pėdsakai“) tarsi apibendrina visą darbą ir yra skirtas etninei apskrities žmonių priklausomybei apibūdinti, nagrinėti ir įvertinti platesniame slavų tapatybės kontekste.

Taigi *Opisanie powiatu borysowskiego* ir jo medžia- ga vertinga kaip šaltinis to laikotarpio vietos etnogra- fijai pažinti ir kaip būdas klasifikuoti lokalias žinias, kuris yra iškalbingas istoriografiniu atžvilgiu. Tačiau šiame darbe yra keletas etnologijai ir jos istorijai ypač

⁴³ Z. Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, p. 121.

reikšmingų dalykų. Pirma, tai ne tik viso veikalo, bet ir jame pateikiamų liaudiškų praktikų – papročių ir įpročių – teorinis konceptualizavimas. Skyriaus „Lud i jego obyczaje“ („Liaudis ir jos papročiai“) pradžioje apibrėžiama, kas yra paprotys, kaip jis siejasi su gy- vensenos būdu, kaip jis keičiasi ar nesikeičia išlikda- mas praeities paminklu⁴⁴:

Papročiai ir iš jų kilę įpročiai yra pagrindinė statistinių žinių dalis aprašant valstybes, kraštus ir tautas arba tam tikrą jų dalį. Tokio pobūdžio žinios yra labai skirtingos: nes kiekvienas miestas, miestelis, kaimas, luomas, vos ne kiekviena šeima turi papročius, jei ne visais požiūriais skir- tingus, tai nors ypatingus ir tik sau būdingus. Religija ir mokslas suartina žmones ir suvienodina papročius. [...] Ki- taip yra su liaudies papročiais. Miestelių, kaimo, užsienių ir kitų gyvenamųjų vietų žmonės, užsiimantys tik žemės ūkiu, galvijų ir paukščių laikymu, verslu ir uždarbiui be- siverčiantys medžiojimu, žvejyba, miško darbai, sielinin- kyste netolimais atstumais savo upėse, bendraujantys tar- pusavyje, retai į didesnius sambūrius besijungiantys ir dar rečiau susitinkantys su žmonėmis iš kitų kaimelių, žmonės, kurių protai ir širdys tik religijos įsakymų formuojamos ir įkvepiamos, neturintys talentų ir poreikio ieškoti ir įgyti mokslo, – jie pasitenkina ir išlieka savo protėvių papročiuose [*przebywają i wiekują w obyczajach swych przodków*]. Jie taip gyvena, rengiasi, maitinasi, dirba, taip linksminasi, taip dainuoja, kaip gyveno, dirbo, linksminosi jų tolimiausi pro- tėviai. Aukštosios ir vidurinėsios klasių papročiai keičiasi su apšvietos lygiu, išradimų daugėjimu, skonio keitimusi ir daugybe kitų atsitiktinių ir praeinančių poreikių ir aplinky- bių – tai liaudyje nesikeičia. Jos papročiai, kalba, dainos yra praeities paminklų atvaizdas ir rinkinys ir, aišku, istorijos tyrimų, vietos atsitikimų, vienos kilmės tautų ryšių ir bro- liškumo žymuo [*Jego obyczaje, mowa, śpiewy stają się obra- zem i zbiorem pamiątek przeszłości; i nieomylną wskazówką dla śledzicieli dziejów, wypadków, związków i pobratymstwa narodów mianowicie jednoplemiennych*]⁴⁵.

Apibūdinimas, kas yra paprotys, skirtas paaiškinti, kodėl aprašant vietovę yra svarbu pateikti ne tik statis- tinius duomenis, žinias apie administracinę tvarką ar istoriją, bet ir surinkti papročius, kurie, kaip teigiama *Opisanie powiatu borysowskiego*, priklauso statisti- kos sričiai⁴⁶. Tačiau šis apibūdinimas yra ir papročio

⁴⁴ Tai, kaip E. Tiškevičius konceptualizuoja papročius, trumpai yra pri- stačiusi ir N. Keršytė. Žr. N. Keršytė, Eustachijus Tiškevičius ir lietuvių etnologija, p. 46.

⁴⁵ [E. Tyszkiewicz, K. Tyszkiewicz etc.], *Opisanie powiatu borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodar- czym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczajach, spiewach, przysłowiaich i ubiorach ludu, gusłach, zabobonach i t. d.*, p. 287–288.

⁴⁶ Papročiai prie statistikos ir topografijos sričių buvo priskirti mokyklų instrukcijose, Rusijos imperatoriaus patvirtintose mokyklų statute 1804 m., išverstose iš rusų į lenkų kalbą ir publikuotose 1816–1817 m. leidi- nyje *Dziennik Wileński* („Vilniaus laikraštis“). Žr. A. Čepaitienė, Etno- logijos (etnografijos) ištakas ir valstiečio atradimas Lietuvoje XVIII a.

Biržų krašto aukštaitė liaudies rūbais. Fot. Robertas Borchartas (?). Biržai, 1868 (?). Fotografija panaudota E. Tiškevičiaus knygos *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi* („Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir ordinacijos praeitį“, Sankt Peterburgas, 1869, p. 26) iliustracijai. LMAVB RS, f. 31, b. 1252, l. 6v, 9r

teorinis konceptualizavimas, tęsiantis XIX a. pradžios istoriografinį požiūrį, vyravusį ir Vilniaus universiteto aplinkoje, kad kaip tik liaudis yra išlaikiusi tuos senuosius, paveldėtus, istoriniu, evoliucijos ir kilmės atžvilgiu vertingus papročius ir jie, kaip praeities paminklas, yra tyrėjų rinkimo ir analizės objektas. Šiame, atrodytų, gana konkrečiame papročio sampratos apibūdinime telpa dvi klasifikacinės kultūrinių reiškinių įvertinimo idėjos: iš vienos pusės – statistika ir topografija, iš kitos

pabaigoje – XX a. pradžioje, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, 2011, Nr. 11 (20), p. 74.

pusės – istorija. Čia vertėtų prisiminti Z. Jasiewicziaus pateiktą etnologijos istorijos tarpsnio nuo XIX a. 5-ojo iki 7-ojo dešimtmečio apibūdinimą – „etnografija: tarp geografijos ir istorijos“⁴⁷.

Antras etnologijos istorijai itin reikšmingas dalykas yra *Opisanie powiatu borysowskiego* pateikiami du vestuvių su jų papročiais, atributais, dainomis aprašymai. Viename, pasirašytame kriptonimu E. M. ir pavadintame „Obrzędy ludu wiejskiego“ („Kaimo

⁴⁷ Z. Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, p. 110–122.

liaudies papročiai“), pasakojami kaimo vestuvių papročiai, stebėti ir užrašyti 1846 m. Biarezinos upės pakrantės vietovėse Poberežėje ir Skupline⁴⁸. Kitas aprašymas – „Obrzędy weselne ludu wiejskiego“ („Kaimo liaudies vestuvių papročiai“) – perspausdintas iš 1819 m. leidinio *Tygodnik Wileński* („Vilniaus savaitraštis“) ir pasakoja apie Minsko gubernijos Barysavo apskrities Ainos parapijos kaimo vestuves, stebėtas 1800, 1801 ir 1802 metais⁴⁹. Veikale teigiama, kad skelbiant šiuos du aprašymus randasi proga palyginti papročius ir tai gali būti prasminga mokslo požiūriu⁵⁰. Čia taip pat nurodoma, kad vestuvių aprašymo „Obrzędy weselne ludu wiejskiego“, spausdinto *Tygodnik Wileński*, autorius yra Ignacijus Šidlovskis (Ignacy Szydłowski, 1793–1846). Ši E. Tiškevičiaus informacija, o tiksliau, prielaida apie aprašymo autorystę tapo plačiai naudojama. Tačiau lenkų tyrėjai Stanisławas Świrko, Mscisławas Olechnowiczius ir kiti, svarstę šį autorystės faktą, paliko jį nepatvirtintą⁵¹. Atkreiptas dėmesys į tai, kad nors I. Šidlovskis, unitų šventiko sūnus, poetas, Šubravcų (Nenaudėlių) draugijos narys, vienas iš leidinio *Tygodnik Wileński* redaktorių, buvo gimęs Ainoje, gerai pažino baltarusišką kaimą, tačiau tada, kai buvo renkama medžiaga vestuvių papročių aprašymui, teturėjo septynerius metus. Galbūt jis straipsnio publikavimo metu redaguodamas leidinį *Tygodnik Wileński* galėjo talkinti jo pasirodymui. Taigi straipsnio autorystė ir šiandien lieka nežinoma. Z. Jasiewiczius spėja, kad straipsnis galėjęs turėti du autorius ir vienas jų yra I. Šidlovskis, tuometis savaitraščio *Tygodnik Wileński* redaktorius⁵².

Trečia, veikalas *Opisanie powiatu borysowskiego* išlaiko kompleksinės regioninės istorijos pobūdį, suvokiama XIX a. žvilgsniu, kur regionas ir jo istorija yra to krašto žmonių istorija. Svarbu ir tai, kad žymią šio veikalo dalį sudaro istorinė medžiaga, kuri yra išieties taškas regionui pažinti. Net ir etnografiniai, kultūriniai bruožai ir savitumą liudijantys duomenys yra įprasminti istoriniu požiūriu kaip apimantys ne tik dabarties, bet ir praeities vaizdus ir tuo požiūriu naudingi tyrėjui.

⁴⁸ [E. Tyszkiewicz, K. Tyszkiewicz etc.], *Opisanie powiatu borysowskiego pod względem statystycznym, geognostycznym, historycznym, gospodarczym, przemysłowo-handlowym i lekarskim, z dodaniem wiadomości: o obyczajach, spiewach, przysłowiaich i ubiorach ludu, gustach, zabobonach i t. d.*, p. 288–346.

⁴⁹ Ten pat, p. 346–368.

⁵⁰ Ten pat, p. 346.

⁵¹ Žr. Z. Jasiewicz, *Początki polskiej etnologii i antropologii kulturowej (od końca XVIII wieku do roku 1918)*, p. 56.

⁵² Ten pat, p. 52, 56–57.

Regioninei istorijai priskiriamas ir kitas E. Tiškevičiaus veikalas *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*. Jo pratarmėje ir dedikacijoje M. Tiškevičiui rašoma, kad šis darbas siekia tvarkingai, moksliniu požiūriu sutvarkyti namų ir šeimos rinkinius ir žinias, kurios yra svarbus šaltinis vietos ir šalies praeities tyrėjui, ir aprašyti praeities paminklų. Didžiąją veikalo dalį sudaro Radvilų šeimos ir jos Biržų šakos, Biržų pilies, tvirtovės, miesto ir Biržų katalikų ir evangelikų bažnyčių istorija. Atskirame skyriuje aprašomi šios vietos gamtiniai savitumai, pavyzdžiui, ežeruose augantis vandens riešutas agaras, taip pat geologinės ypatybės: gipso klodai, įgriuvos.

Etnografiniu atžvilgiu vertinga pirmoji dalis, kuri yra tarsi kontekstas vietos istorijai išdėstyti: „[...] tad iki aprašant Biržų miestą ir pilį, apžvelkime to mums giminingos genties (*współrodzinnego nam plemienia*) istoriją, būdą, papročius ir buitį“⁵³. Jo pasakojimas apie lietuvių trumpas, lakoniškas, išvardijantis pagrindinius bruožus ir dalykus, atrodytų, žinomus daugeliui to meto tyrėjų, aprašiusių lietuvių tautos savitumą, tautosaką ir etnografiją. Vis dėlto iš pasakojimo matyti, kad autorius juos buvo dar kartą pasitikrinęs vietoje. Pavyzdžiui, pradžioje jis aprašo *numą*, senąjį lietuvių gyvenamąjį būstą, apie kurį buvo rašę Dionizas Poška, Simonas Daukantas ir kt.⁵⁴ („senovėje lietuvių gyvenamas būstas buvo vadinas numu, kuris labai skyrėsi nuo šiuolaikinių namų. Jie retsykais vis dar aptinkami tolimuose Lietuvos ir Žemaitijos kampeliuose“⁵⁵), o toliau pateikia, jo žodžiais tariant, kaimiečio sodybos Biržų kunigaikštystėje aprašymą:

Šiandieniai žmonės pasiturintys. Namai atskiri ir patogiai įrengti. Malonu regėti jų namų ūkio tvarką, tą saikingą turtingumą, kuris sudaro jų laimę, ir tą pavyzdiną švarą bei tradicinį tvarkingumą. Kaime yra tokie pastatai: gyvenamasis namas *Gricza*, jauja *Jauja*, tvartas *Kutis*, klojimas *Kłoimas*, daržinė *Darżynia*, tvartas *Dendarżis*, klėtis *Kłetis*, pirtis *Pirtis*. Švariai iššluotame kieme *Kiemas* visuomet yra šulinys *Szulnis*, malkinė *Pamalkis*, kur sukrautos malkos *Małkas*, prie ūkinių pastatų stovi ratai *Ratej*, plūgas *Arkłas*, akėčios

⁵³ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, p. 12. Taip pat žr. E. Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, p. 8.

⁵⁴ D. Paszkiewicz, O numach, *Dziennik Warszawski*, 1829, Nr. 44, p. 39–42; S. Daukantas, *Būdas senovės lietuvių, kalėnų ir žemaičių*, Vilnius: Vaga, 1988.

⁵⁵ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, p. 23. Taip pat žr. E. Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, p. 14.

Akiečiai. Prieklėtyje – tinklas žuvims gaudyti Tinklas, dalgis Dalgia, balanų atsarga Szakalej ir kabo pirties vantos Untas. Prie vartų suoliukas Zaslanas, o po langais – mažas gėlių darželis Daržialis, kur daugiausia auga rūtos, mėtos, diemedžiai. Seno medžio šakose paprastai pamatysi gandro lizdą Guszta starka, o apačioje – bičių avilys Awilis. Katalikų sodybos didžiausia puošmena – dažytas kryžius su Nukryžiuotuoju, iš lenkų kalbos vadinamas Kryžas. Tokia paprastai yra lietuvių kaimiečio sodyba senojoje Biržų kunigaikštystėje⁵⁶.

Būdinga tai, kad aprašydamas ir išvardydamas objektus: muzikos instrumentus, darbo įrankius, pasatus, aprangą ir kt. – E. Tiškevičius užrašo ir jų lietuviškus pavadinimus, taip pabrėždamas kalbos svarbą. Žymią vietą skiria ir tautosakai – dainoms – bei muzikos instrumentams ir užsimena apie muzikos instrumentų ir kitų lietuvių liaudies dirbinių pasiuntimą 1867 m. į Pirmąją Rusijos imperijos tautų etnografinę parodą Maskvoje⁵⁷. Lietuvių aprašymo struktūra veikia apie Biržus, kurią sudaro žmonių išvaizda, charakterio bruožai, tautos kilmė, papročiai, tikėjimas, kalba, lietuviams būdingas dainavimas, dainos ir liaudies muzika, būstas, pragyvenimas ir apranga, prekyba, yra būdinga XIX a. etnografiniams pasakojimams ir krašto aprašymams⁵⁸ ir artima *Opisanie powiatu borysowskiego* teminei struktūrai, nuo pastarosios skiriasi tik kiek kitokia dalykų eilės tvarka ir ypač duomenų apimtimi. Tai, kas *Opisanie powiatu borysowskiego* aprašoma ištisame skyriuje, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi* pasakoma vienu ar dviem sakiniais. Etnografinės žinios čia yra apibendrinto pobūdžio pastebėjimai, beje, su akivaizdžiomis nuorodomis į istoriją:

Išlikusiose senovinių papročių pėdsakuose, giesmėse, patarlėse ir žmonių padavimuose – begalė švelnumo, sveikas požiūris į įvairius dalykus, dvasinė ramybė, meilė šeimyniniam gyvenimui ir prisirišimas prie nuosavos žemės rėžio. Išskirtiniai Lietuvos valstiečio charakterio bruožai – savarankiškumas, noras viską padaryti savaip, uždarumas, pamaldumas, švarūs, tvarkingi namai ir apranga, naujovių baimė, pagaliau darbštumas ir kuklus gyvenimo būdas. Jiems būdingas sveikas, tvirtas, stambaus sudėjimo kūnas, ramūs veido bruožai, malonesni negu kaimynų latvių, nepatikus žvilgsnis, didelė ištvermė darbe; regis, savo sudėjimu

jie primena Jogailą, Vytautą ir kitus jų giminės valdovus, pasižymėjusius stipria sveikata ir neišgverusiu kūnu⁵⁹.

Etnologinio pobūdžio aprašymuose E. Tiškevičius istoriją įterpia taip laisvai, kad kartais, jeigu nepabrėžia, tampa nebeaišku, apie kurį laikotarpį kalba. O pateikdamas istorinius faktus ir įvykius, dažnai juos praplečia kasdienių ir buitinių dalykų aprašymu.

Rūpinimasis kaupti ir tvarkyti šaltinius, kurie gali būti vertingi mokslui, E. Tiškevičiui buvo susijęs su kolekcionavimu ir požiūriu į dalykus kaip į daiktus – ar tai būtų dokumentai, ar numizmatika ir archeologiniai radiniai, ar etnografiniai objektai: dainos, muzikos instrumentai, statiniai, drabužiai, įrankiai, ar gyvenimo vaizdai. Tautos ir jos žmonių gyvenenos ir namų buities aprašymuose, lygiai taip pat kaip ir jo istoriniuose pasakojimuose, matyti, kaip dalykai susideda iš bruožų tarsi iš daiktų ir iš jų ryšio. Veikale apie Biržus E. Tiškevičiaus etnografijos daiktiškumas atsiskleidžia bene akivaizdžiausiai.

Baigiamosios mintys

E. Tiškevičius visais atžvilgiais yra XIX amžiaus žmogus. Jo objekto ir tiriamosios veiklos samprata yra kompleksinė ir būdinga tam metui, sureikšminusiam pozityvizmą ir nuolat kartojusiam, kaip svarbu surinkti ir moksliai tiksliai sutvarkyti medžiagą ir šaltinius, kurie gali būti reikšmingi tolesniems tyrimams. Jo medžiaga ir šaltiniai – tai medžiaginės praeities senienos – rašytinės ir daiktinės. XIX amžius buvo laikmetis, istoriją suvokęs įkūnytą volteriškoje tradicijoje ir išplėtotą anuometinių mokslo ir mokslu besirūpinančių žmonių. Ji buvo neatskiriama nuo archeologijos, etnografijos, tautosakos, glūdinti ne vien tik istoriniuose faktuose ir įvykiuose, dokumentuose, daiktuose, bet ir gyvenimo būdo vaizduose, dainose ir priežodžiuose, kitokiose praeities senienose. Tai ne politinė, bet tautos istorija, kurioje tauta yra pagrindinis veikėjas net ir tuo atveju, kai pasakojama apie vieną vietovę, pavyzdžiui, Biržus ar Barysavo apskritį.

Atskirai norėtųsi atkreipti dėmesį į tai, kaip E. Tiškevičius matė lietuvius. Minėta, kad lietuvių apibūdinimuose kultūriniai dalykai ir socialiniai akcentai dažnai yra susipynę su istorija. Ji atsiranda taip natūraliai, tarsi būtų neatskiriama kasdienio gyvenimo dalis. Ją E. Tiškevičius įžvelgia kalbos turtingume, kuris liudija, kad lietuviai nuo seno turėjo valstybines

įstaigas, ūkininkavo, statė, prekiaavo, vertėsi amatais, kitaip sakant, turėjo pažangią buitį; mato kiekvieno lietuvių vaizdinyje atpažindamas Vytauto ir Jogailos bruožus; girdi dainoje apdainuojamus karų didvyrius, minimus Kęstučio ir Vytauto, Birutės vardus, išlikusius liaudies atmintyje. Tačiau istorija čia ne politinis ar socialinis vyksmas, bet lietuvių identifikuojantis kultūrinis bruožas. Ji yra dvilypė. Tai pagoniška Viduramžių valstybė, apibrėžiama LDK teritorija, kurioje gyvena skirtingos tautos; ir lietuviai, tos valstybės gyventojai, kurie yra kultūriškai skirtingi nuo baltarusių, lenkų, ukrainiečių ir kitų tautų, kalba savo kalba ir turi savo istoriją. Toks lietuvių vaizdinys, kuriame istorija, kaip ir kalba, yra lietuvių kultūrinės tapatybės ir skirtybės bruožas, yra būdingas XIX a. lenkų ir lenkiškai rašiusiųjų šio krašto istorijos, tautosakos ir etnografijos tyrėjų istoriografijai. E. Tiškevičius yra šios krypties atstovas.

Eustachy Tyszkiewicz and Ethnological Knowledge

SUMMARY

Eustachy Tyszkiewicz's contribution to archaeology and history, above all, to collecting antiquities and establishing the Museum of Antiquities in Vilnius is well known. However, researchers have recently drawn attention to ethnological knowledge that can be found in his written works. The article aims to look at Tyszkiewicz's works, which show his interest in ethnological and ethnographic material. It discusses the specific features of his approach, the ways of seeing and describing things, the contents of his ethnographic descriptions and their historiographic value, as well as the relationship to the scientific and intellectual contexts of his time.

The author of the article emphasises that in all respects Tyszkiewicz was an individual of the 19th century who saw history as inseparable from archaeology, ethnography and folklore, and explored not

only historical facts and events, but also lifestyles, customs, folk songs and proverbs of the past and antiquities. His understanding of history was typical of that period and attached great meaning to cultural and social rather than political contexts, and the nation as the subject of history, and was reminiscent of the project of universal history, which became popular in the period of Enlightenment. Tyszkiewicz's focus on the people and the country is evident in his descriptions of various places of the Barysaw district (Belarus) and Biržai (Lithuania) in *Opisanie powiatu Borysowskiego...* ("Description of the Barysaw District", Vilnius, 1847) and *Birže: Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi* ("Biržai. A Glimpse into the Past of the Town, the Castle and the Majorat", St. Petersburg, 1869). However, his other works, for example, *Obrazy domowego pożycia na Litwie* ("Views of Daily Life in Lithuania", vol. 2, Krakow, 1867), reflect his way of seeing and describing things with great attention to detail. The stories in *Obrazy domowego pożycia na Litwie*, which are quite often considered to be fiction, actually might be classified as a kind of ethnographic and literary descriptions that were popular among individuals interested in science at that time. In the preface of *Obrazy domowego pożycia na Litwie* Tyszkiewicz explains to the readers that these descriptions are characteristic facts, which he started to record since long ago. They have no plot or intrigue, and are designed as collections of various images, like pictures or "written photographs" taken from the reality of the Lithuanian people and country. This work by Tyszkiewicz also confirms that the trend of realism in literature and positivism in science contributed to the appearance of a considerable amount of such representations of the reality of life and works of literature (Libera 1995).

The author of the article also draws attention to the way Tyszkiewicz saw Lithuania and Lithuanians. She emphasises that next to the cultural and social patterns of Lithuanian identity he places history, which he finds reflected in the language, folklore or folk songs. This image of Lithuania and Lithuanians is characteristic of Polish historiography or those who wrote in Polish.

⁵⁶ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, p. 24–25. Taip pat žr. E. Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, p. 15.

⁵⁷ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, p. 23. Taip pat žr. E. Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, p. 14.

⁵⁸ Z. Libera, *Lud ludoznawców: kilka rysów do opisanja fizjognomii i postaci ludu naszego, czyli etnograficzna wycieczka po XIX wieku*, p. 144–149.

⁵⁹ E. Tyszkiewicz, *Birže. Rzut oka na przeszłość miasta, zamku i ordynacyi*, p. 16. Taip pat žr. E. Tiškevičius, *Biržai. Žvilgsnis į miesto, pilies ir majorato praeitį*, p. 10.